

Jiří Knapík

K POČÁTKŮM „TÁNÍ“ V ČESKÉ KULTUŘE 1951-1952

Klást období „tání“ v české kultuře před rok 1953 by bylo kontraproduktivní, zřejmě právem panuje mezi historiky shoda na tomto datu i s ohledem na tehdejší mezinárodní a vnitropolitické okolnosti. Každá periodizace však v sobě vnitřně uchovává vlastní relativizaci a tak je tomu i v tomto případě. Je-li podstatným smyslem historické vědy hledání kořenů společenských procesů, zdrojů a vnitřních souvislostí, pak se nelze vyhýbat podobnému zkoumání ani u takového jevu jako uvolňování kultury z deprese zakladatelského období komunistického mocenského monopolu let 1948-1953. Právě to si následujícími řádky kladu za cíl, přičemž za zorný úhel pohledu jsem zvolil kulturně-politické proměny let 1951-1952, jimiž můžeme dosavadní periodizační členění zjemnit¹.

Je nesporné, že klíčový význam pro pohyb na kulturně-politické scéně mělo odvolání Rudolfa Slánského z řízení ústředního stranického aparátu na zasedání ÚV KSČ počátkem září 1951. Nezbytným předpokladem tedy byla změna politická. Pád Slánského vedl k znejistění dogmatiků v Kulturním a propagačním oddělení ÚV KSČ a prvním nesmělým sebekritikám (Jiří Hendrych, Gustav Bareš)². Drobná událost také příznačně signalizovala počínající změnu v postavení *Tvorby* po zářijovém zasedání ÚV KSČ. Týdeník měl přinést k zasedání úvodník od některého z členů ústředního výboru. Jak se ale ukázalo, nebylo jednoduché tento Barešův pokyn provést. Radovan Richta (působící však již v *Rudém právu*) se obrátil celkem na 15 členů ÚV KSČ -

¹ Současná česká historiografie již podnikla jisté pokusy tímto směrem. Některé teze předjaly komise historiků Rehabilitační komise ÚV KSČ z let 1968-1969. (SÚA, A ÚV KSČ, Rehabilitační komise ÚV KSČ 1968-1969, Studie č. 15, K. Jechová - J. Šimůnek: Kulturní politika v období procesu, 31 s.) Podnětná je studie Pavla Janouška, v níž vyslovil potřebu narušení tradiční stavby periodizace v české literatuře na příkladě procesu s Rudolfem Slánským vzhledem k silnému propojení kultury a politiky počátkem 50. let. (Proces se Slánským jako periodizační mezik v české literatuře? In: Česká literatura 1948-1956. Opava 1993, s. 30-38.) Zajímavé postřehy vyslovil Pavel Pešta ve své analýze o genezi uvolňování v literatuře (K počátkům „tání“. In: Česká literatura 1948-1956. Opava 1993, s. 18-29.) a významným podnětem je také monografie Alexeje Kusáka. (Kultura a politika v Československu 1945-1956. Praha 1998, 663 s.)

² SÚA, A ÚV KSČ, f. O1 (Zasedání ÚV KSČ), sv. 16, a. j. 28. Zasedání ÚV KSČ dne 6. 9. 1951.

z nichž (povětšinou) pracovníci stranického aparátu stať napsat odmítli přímo a některé ministry redaktoři *Tvorby* „nemohli nijak včas dostihnout“³. Byl tedy nucen napsat jej sám, což komentoval: „*je velkou chybou, že 'Tvorba' k tak důležitému zasedání ÚV nemá článek některého ze členů předsednictva nebo členů ÚV; avšak přes velké úsilí se nám nepodařilo včas zastihnout a přesvědčit nikoho z nich.*“⁴

Nový impuls využila skupina kolem Václava Kopeckého k pomalému, ale jistému účtování se svými letitými soupeři ze sekretariátu ÚV KSČ v klíčových společenských organizacích (např. svazech). Nejprve se to projevilo v oblasti filmu⁵. Dne 10. 9. 1951 byli s poukazem na „odstranění dvoukolejnosti státních a stranických orgánů“ odvoláni z funkcí Filmové rady její předseda Jiří Hendrych a tajemník Karel Maršálek, člen Kolektivního vedení Ústřední dramaturgie (KVÚD) Jiří Hájek, a z dalších orgánů Jan Kloboučník a Vilém Kún (tajemník Slánského ve věcech kultury)⁶. Současně došlo k obměně KVÚD: předsedou zůstal František Dvořák, výrobu začal vést Otakar Vávra, vedoucím Scénaristického oddělení se stal Jiří Síla (řízení dramaturgie), náměty a ateliéry řídil Miloslav Fábera⁷. Toto složení KVÚD bylo plně v režii Václava Kopeckého. Změny postihly také dramaturgii; Vávra na přelomu let 1951/52 zrušil tvůrčí kolektivy mladých, z nichž některé byly z minulosti známé kontakty na pracovníky sekretariátu ÚV KSČ. Vyvolalo to jistý rozruch, ale „měl jsem souhlas Kopeckého“, vzpomíná Vávra⁸. Výpověď „v rámci reorganizace“ dostal mj. dlouhodobě nemocný vedoucí redaktor *Tvorby* Miroslav Galuška⁹.

V polovině září 1951 informoval znepokojený Gustav Bareš přímo Gottwalda: „*Poněvadž nynější změny byly provedeny bez jakéhokoliv usnesení stranických orgánů a poněvadž byli odstraněni lidé, kteří na podkladě resoluce předsednictva (o filmu z dubna 1950 - pozn. autora) důsledně prosazovali zvýšení ideové a umělecké úrovně čs. filmu, je vytvořeno ve filmu ovzduší, že tyto a jiné reorganizace znamenají revisi*

3 SÚA, A ÚV KSČ, f. 19/7 (Kulturní a propagační oddělení), a. j. 510. Dopis R. Richty G. Barešovi ze dne 12.9. 1951.

4 Tamtéž.

5 Alexej Kusák podle mne nepřesně uvádí literaturu jako první oblast změn. (A. Kusák: *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha 1998, s. 386.) Platný je ovšem názor, že za změnami stál Vítězslav Nezval - jeho pozice byla silná i ve filmu.

6 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24 (Klement Gottwald), sv. 66, a. j. 966. Sdělení G. Bareše „Situace v Čs. státním filmu“ K. Gottwaldovi ze dne 18. 9. 1951.

7 D. Vávra: *Podivný osud režiséra*. Praha 1994, s. 144 a 183.

8 Vzpomínka Otakara Vávry (nar. 1911). V majetku autora; srv. D. Vávra: c.d., s. 186.

9 Vzpomínka Miroslava Galušky (nar. 1922). V majetku autora.

ideových zásad rezoluce a tím naprosto jinou cestu čs. filmu.¹⁰

Napětí na kulturně-politické frontě dospělo k jednomu z vrcholů při tzv. puči ve Svazu čs. spisovatelů. K zákroku došlo dne 28. 9. 1951 na schůzi rozšířeného předsednictva svazu, kde Vítězslav Nezval, Ladislav Štoll a Jiří Taufer napadli jeho vedení (Jan Drda, Pavel Bojar) za úzkou spolupráci se sekretariátem ÚV KSČ, čímž mělo údajně posilovat druhé „antigottwaldovské“ centrum. Kritikové dosáhli doplnění předsednictva o osm představitelů starší spisovatelské generace (Biebl, Čivrný, Nezval, Pekárek, Pujmanová, Štoll, Taufer, Závada). Byla zrušena funkce generálního tajemníka svazu a nahrazena tajemníky novými (vedoucí tajemník Václav Pekárek, dalšími Vilém Závada a Vladimír Dostál)¹¹. Současně zanikl výbor české sekce svazu, jež byl do té doby v rukou levicových radikálů¹². Jan Drda sice ohlásil rezignaci na své předsednictví i funkci šéfredaktora *Lidových novin*, toto však nebylo projednáváno¹³. Václav Kopecký, který celou akci pravděpodobně inicioval, pak provedené změny zaštitil vyjádřením Klementu Gottwaldovi¹⁴. Převzetí klíčových orgánů Svazu čs. spisovatelů z rukou aparátníků dovršilo založení organizace KSČ při svazu v únoru 1952.

Shrňme argumenty kritiků: Vedení svazu se neopíralo o ministry Nejedlého a Kopeckého, nýbrž se orientovalo na vedoucí pracovníky aparátu ÚV KSČ. Ideově mělo sklony k rappismu, vulgarizátorství a sektářství, vnitřně nepřijalo Štollovu práci *Tricet let bojů za českou socialistickou poezii* a zastávalo „druhou, antigottwaldovskou linii“ ztělesňovanou Barešem a dalšími lidmi z aparátu ÚV KSČ. Ladislav Štoll hovořil o „mentální spřízněnosti“ Jana Drdy a jeho spolupracovníků s touto linií. Vedení provádělo nesprávnou kádrovou politiku, neopíralo se o přední spisovatele. Odpovědnost nesli zvláště Jan Drda (předseda), Pavel Bojar (generální tajemník) a Jan Pilař (tajemník české sekce). Zdůrazňoval se postup proti Jaroslavu Seifertovi za jeho sbírku *Píseň o Viktorce*.

Události ze září 1951 od sebe zřetelně oddělily obě kulturně-politic-

10 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a. j. 966. Sdělení G. Bareše „Situace v Čs. státním filmu“ K. Gottwaldovi ze dne 18. 9. 1951.

11 SÚA, A ÚV KSČ, f. 19/7, a. j. 678. Zpráva J. Pelikána G. Barešovi ze dne 29. 9. 1951. Doseavadní předsednictvo Svazu čs. spisovatelů mělo složení: J. Drda, M. Majerová, F. Nečásek, V. Řezáč, P. Bojar, M. Lajčiak, J. Kostre, C. Štírnický a P. Horov.

12 A. Kusák: c. d., s. 386.

13 SÚA, A ÚV KSČ, f. 19/7, a. j. 678. Zpráva J. Pelikána G. Barešovi ze dne 29. 9. 1951; viz též J. Pilař: Sluneční hodiny. Praha 1989, s. 218.

14 J. Knapík: Verše v nemilosti. Soudobé dějiny, 1998 (roč. 5), č. 1, s. 40-41; M. Drápala: Iluze jako osud. Soudobé dějiny, 1996, (roč. 3), č. 2-3, s. 204-205.

ké fronty, přičemž „barešovská linie“ upadala do stále zjevnější pasivity. Jako jasný mezník zde vystupuje prosincové zasedání ÚV KSČ, po němž Oddělení propagandy a agitace (jak se Kulturní a propagační oddělení od října přejmenovalo) zůstalo v troskách. Krátce za sebou museli počátkem roku 1952 opustit své politické funkce přední tvůrci „předzářijové“ linie kulturní politiky KSČ - Gustav Bareš, Pavel Reiman, Jiří Hendrych, Josef Čísaňovský ad. Ještě před tím však došlo i mezi nimi k rozepřím a svalování politické odpovědnosti. Např. Gustav Bareš označil činnost Pavla Reimana v bývalém kultpropu za „levo-boční odnož“, což Reiman vášnivě odmítal jako snahu vytvořit z něj „obětního berana“¹⁵.

Změněnou situaci podtrhla i sebekritika redakce *Tvorby* ze dne 27. 12. 1951 vyžádaná politickým sekretariátem ÚV KSČ. Konstatovalo se v ní, že v důsledku orientace redakce na ústřední stranický aparát se na určování linie časopisu zvláště v ideologických otázkách nepodíleli Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý nebo Ladislav Štoll. „*Dalí jsme se strhnout tempem práce a ani jsme nezpозorovali, že Tvorba kolem sebe nesdružuje skutečnou moudrost strany... Tvorbě tak hrozilo nebezpečí, že se bezděky stane přívěskem vytvářejícího se druhého centra, že se stane monopolem jen určité části soudruhů v aparátu ÚV...*“¹⁶ Za příklad této praxe byla opět uvedena forma kritiky Jaroslava Seiferta.

Na počátku roku 1952 bylo tedy v podstatě rozhodnuto o zásadní porážce ultradogmatického „předzářijového“ křídla. Nastávalo období složitého (a vnitřně rozporného) formování nových podob kulturní linie KSČ. Ve snaze podchytit v naší analýze progresivní proudy, které se podílely na uvolňování české kultury po roce 1953, však narážíme na jisté bariéry. Ty jsou dány skutečností, že česká kultura měla počátkem 50. let objektivně na vybranou pouze mezi ultralevicovým pojetím kultury reprezentovaným právě pracovníky sekretariátu ÚV KSČ¹⁷ a dogmatickým pojetím politiků typu Václava Kopeckého, kteří byli ochotni, byť v deformované podobě, akceptovat hodnoty reprezentované meziválečnou avantgardou. Nutně nám tedy vystupuje do popředí dvojakost změn přicházejících od počátku roku 1952.

Pád Slánského a mocenského postavení sekretariátu ÚV KSČ na přelomu let 1951 - 1952 tedy sice neznamenal pro českou kulturu obecně východisko z těžké krize; ideologické kleště nadále pevně sví-

15 SÚA, A ÚV KSČ, f. 19/7, a. j. 405.

16 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/45 (Václav Kopecký), sv. 6, a. j. 156. Sebekritika *Tvorby* ze dne 27. 12. 1951.

17 Srv. P. Pešta: K počátkům „tání“, in: Česká literatura 1948-1956. Opava 1993, s. 19.

**„Bylo vyhozeno 30 milionů Kč na pochybnou americko-
skou veselohru Werichovu o Rudolfovi II., kdežto k filmo-
vání Psohlavců, které jsme prosazovali jako vlastenecký
film o našich západních hranicích, se dosud nepřikroči-
lo...“ (z dopisu G. Bareše K. Gottwaldovi z října 1951).**

foto: Pavel Vácha

raly kulturní vývoj a deformovaly jej v duchu nově vzniklé situace. Z tohoto důvodu by bylo absurdní klást zde počátek „tání“.

Přesto musíme vidět jeden nezanedbatelný klad: porážka „barešovského křídla“ zřejmě uchránila některé tvůrce, zvláště ze starší generace, od ještě většího přizpůsobení se totalitní moci a zamezila přeměně umělecké tvorby v plochou ideologickou šablonu. Z tohoto pohledu byl Slánského a Barešův pád pro českou kulturu pozitivním signálem, nikoli však osvobozující vydechnutí, protože tomuto nebezpečí zabránil před dogmatikem Barešem jen o něco menší dogmatik Kopecký. Svě pozice proto posílili renomovaní spisovatelé v čele s Vítězslavem Nezvalem, což s sebou přinášelo alespoň příznivé předpoklady pro budoucí vývoj v lepších politických podmínkách¹⁸.

Na zmíněný rozpor upozornil již Alexej Kusák, když konfrontoval proklamace nového vedení kulturní politiky vést třídní boj v kultuře ještě intenzivněji (tzv. slánština) se souběžnou snahou zaměnit tvrdé metody v kultuře, jak je reprezentoval právě Slánského aparát¹⁹. Tento roz-

18 J. Knapík: c.d., s. 46.

19 A. Kusák: c.d., s. 381. Pavel Janoušek podobně konstatuje, že část funkcionářů využila procesu se Slánským k dílčí změně strategie při řízení kultury a poukázal na neoprávněnost předpokladu o utužení kulturní politiky po popravě Slánského. (P. Janoušek: c.d., s. 32-33.)

por sice nebyl ničím novým v dosavadní praxi komunistické kulturní politiky (máme zde na mysli kampaně proti různým „ismům“ přítomným v danou chvíli v ideologickém arzenálu). Nová ovšem byla výchozí, která tento rozpor následovala.

Důsledkem vzniklého mocenského vakua se zrodila nová kulturně-politická konstelace. Hlavní slovo nyní patřilo Václavu Kopeckému a jeho spolupracovníkům Štollovi a Tauferovi. Spolu se Zdeňkem Nejedlým posílil své pozice i okruh redakce *Varu* (Václav Pekárek, Josef Rybák). Bývalé „liberály“, kteří se tak posouvali doleva, doplnila část „omilostněných sektářů“. Vedle Jiřího Hájka tak mohl ve funkci předsedy Svazu čs. spisovatelů zůstat i Jan Drda. (Drda komentoval podle Jiřího Taufera o přestávce na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1951 svou vlastní pozici ve svazu během éry Slánského slovy: „Člověk je z toho všeho moudrý, až už je pozdě.“)²⁰ Naproti tomu dosavadní spojenec Vítězslav Nezval se od těchto kruhů začal pomalu odpoutávat.²¹

Významným a dosud nedoceneným pramenem pro poznání pozadí kulturně-politické atmosféry let 1952-1953 je obsáhlý projev Jiřího Taufera na ustavující schůzi organizace KSČ při Svazu čs. spisovatelů dne 8.2.1952. Ukazuje se, že mnohé zdánlivě „progresivistické“ články uveřejňované na stránkách *Literárních novin* a *Nového života* (dobře to je patrné např. na statích Václava Stejskala²²) nepřinášely osobní postoje jejich autorů, ale pouze reprodukovaly novou linii ustanovenou shora.²³ Tauferův projev, místy emotivní, obsahuje tři základní teze, které v následujícím období zakořenily v tehdejší tisku. První a základní z nich bylo **potírání tzv. slánštiny** (zvýrazněno autorem, pozn. R. D.), tedy kritika metod bývalého sekretariátu ÚV KSČ. V konkrétních obrysech také načrtl administrativní zásahy proti některým spisovatelům a mj. zmínil případy Fráni Šrámka, Petra Bezruče: *útočil na styl, jímž zacházeli „Reiman a jemu podobní s díly dvou básníků, dvou národních umělců, kteří dožívají své dny v úctě celého národa, v úctě presidenta, vlády a strany, která poctila oba umělce vysokým titu-*

20 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a.j. 96B. Projev J. Taufera na ustavující schůzi organizace KSČ při Svazu čs. spisovatelů dne 8.2.1952.

21 Svědčí o tom kritická zmínka o Nezvalovi za jeho vstřícné gesto vůči Emilu Fillovi ve statí L. Štolli - J. Taufer: Proti sektářství a liberalismu. *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 7, s. 1064.

22 V. Stejskal: Stalinovy články o jazykovědě a naše literární věda a kritika. *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 2, s. 269-282; Týž: K nové české próze. *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 4, s. 568-585.

23 Srv. P. Peřša: c.d., s.22; A. Kusák: c.d., s. 577; P. Janoušek: c.d., s. 33. Pavel Janoušek při analýze statí Jana Drdy správně předpokládá, že Drda „byl lépe informován o tom, co se právě smí a nesmí“. Zrod názoru uváděných Drdou je tedy třeba posunout téměř o rok zpět.

lem. Nikdo nezapomene nedávných upřímných a překrásných projevů obou básníků proti imperialismu. Pro Reimana je to starý pán (Fráňa Šrámek – pozn. autora), 'který potřebuje prachy'. Jak odporné! Kdo je to, probůh tento člověk, jemuž se mění veliká poesie, kterou milujeme v hrst bankovek, a velký český básník v jakéhosi starého pána s portmonkou? Kdo je to? Je to pracovník bývalého aparátu Slánského a z jakýchsi záhadných mně důvodů také člen Svazu čs. spisovatelů!²⁴ Dalším motivem jeho projevu byl apel na aktivitu Svazu čs. spisovatelů, údajně dušenou Slánským a spol.: „Lidé, představující vedoucí orgány Svazu, ztratili pocit vlastní odpovědnosti, plnili příkazy, které často byly osobním míněním referenta bývalého aparátu a vyřizovali je holými organizačně-administrativními opatřeními, odůvodňující to tím, že 'strana řekla', i když oním ztělesněním strany byl Bareš, Reiman nebo Filipec.“ Organizace KSČ při svazu musí „rozhodně vystupovat proti sebemenším pokusům podceňovat zkušenosti všech spisovatelů, ignorovat hlas komunistů, potlačovat kritiku...“ a vyslovil pozoruhodný požadavek „odstranit špatné spojení spisovatelů se Svazem, nedostatečný jeho kontakt s kandidáty na členství ve Svazu a naprosto špatný styk vedení Svazu se spisovateli-nekomunisty (!), spisovateli starými, často nemocnými a osamocenými a se spisovateli, kteří z těch či oněch důvodů nepíší nebo píší a nepublikují (!). Stranická organizace musí dát podnět k tomu, aby se řada mlčících spisovatelů reaktivovala. (sic!)“²⁵ Poslední tezi užitou v tomto projevu bychom mohli nazvat podnětem k jisté **korekci** (jím chápané ovšem jako náprava do původního stavu) **estetiky socialistického realismu** (zvýrazněno autorem, pozn. R. D.). Deklaroval tak boj „proti ideologickým zkřivěninám, proti estétství a rappismu, proti projevům kosmopolitismu a nacionalismu, proti dekadenci a vulgarizátorskému schematismu, proti levičáckému poměru ke kulturnímu dědictví i proti nedoceňování vývoje naší socialistické literatury ... boj proti estétství není boj proti estetice. A zvláště ne proti estetice socialistické, která se nedá vymyslet, ale která vzniká v dlouhodobé a hromadné tvorbě děl socialistické literatury“²⁶ Důležité je také Tauferovo spojení otázky estetiky socialistického realismu s vyzdvižením statí J. V. Stalina o jazykovědě z roku 1950.²⁷

24 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a.j. 96B. Projev J. Taufera na ustavující schůzi organizace KSČ při Svazu čs. spisovatelů dne 8.2.1952. Reimanův výrok o Fráňovi Šrámkovi v souvislosti s vydáváním jeho spisů mi v červenci 1999 potvrdil František Kautzman: „Reimann se přede mnou vyslovil, že to není žádný spisovatel a že 'starý pán potřebuje prachy' ...“

25 Tamtéž. Uvedme v této souvislosti případ Jaroslava Seiferta.

26 Tamtéž. S narážkou na smrt Biebla řekl: „Biebl je padlý v boji. Spálil svoje rukopisy. Tady může škody změřit a zvážit. Ale kolik básní, kolik děl vůbec nevzniklo v suchopáru slánským, v otravném vzduchu zrady. Zde škody nelze vůbec změřit.“

Může se zdát, že tato deklarativní „řízená estetika“ nemohla sama o sobě znamenat v české kultuře v širším měřítku obrat k lepšímu. Přesto (či snad: právě proto?) můžeme již v této době zaznamenat některé pozitivní posuny. V *Novém životě* požadoval Vladimír Dostál vedle obligátního potírání „slánštiny“ také rovnoměrnější rozprostření vzorů, když vznesl požadavek „učit se přímo u Nerudy a stejně tak přímo u Nezvala.“²⁸ V oblasti filmové tvorby došlo v letech 1952-1953 k poklesu podílu filmů s do té doby jednoznačně preferovanou tzv. novou tematikou o socialistickém budování k celkovému poměru natočených filmů.²⁹ Počátkem roku 1952 vedoucí dramaturg Jiří Síla ve svém projevu k filmovým pracovníkům poměrně otevřeně prohlásil: „*Jedna věc je politika, politická věda a druhá věc je umění... Poučky se nedají točit. Z pouček nevznikne umělecké dílo.*“³⁰ V návaznosti na tzv. slánštinu kritizoval i předchozí dramaturgická vedení: „*Operujíc citáty a všeobecnými frázemi... byla dramaturgie a kritika úhlavním nepřítelem každé silné látky. Strašíc autory thesemi proti naturalismu a obviňujíc je ihned z kdejaké politické úchytky, nutila z nich pod záminkou, že socialistický realismus vyhledává v přítomnosti síly budoucnosti, práce učesané, pseudooptimistické skládanky, falšující skutečnost a proto nepřesvědčivé i neumělecké.*“³¹ V jiném svém projevu Síla vyhlásil právo na mnohost a rozličnost konfliktů ve filmové tematice a akcentoval v něm tematickou pestrost. I když vyjádřil uspokojení nad vznikajícím budovatelským dramatem Jiřího Krejčíka a Jiřího Marka Nad námi svítá, dodal: „...*upadli bychom nezbytně do šablony, do opakování, do schematu, kdybychom se domnívali, že toto je jediná cesta, jak zachytit naší skutečnost v životě dělnické třídy nebo vesnice, že toto je jediný konflikt, hodný uměleckého zvládnutí... Mějme, soudruzi, už jednou odvalu napsat scénář a natočit film třebaš o lásce, film s milostným konfliktem jako vedoucím a třebaš jediným.*“³² Ne náhodou vznikal v roce 1952 *Krškův Měsíc nad řekou* (premiéra v srpnu 1953).

V tomto směru je zachycen v dopise Gustava Bareše zajímavý (údajný) výrok Václava Kopeckého z porady s filmovými umělci v září 1951,

27 O významu reinterpretace Stalinových prací o jazykovědě na počátku roku 1952 srv. A. Kusák: c. d., s. 388-389.

28 V. Dostál: O české poezii. *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 12, s. 1893.

29 M. Fiala: Československý film po Únoru. *Film a doba*, 1968 (roč. 14), č. 2, s. 90-91. Trend pak potvrdila i Kopeckého linie „proti sucharství, za dobrou lidovou zábavu“, které však má své kořeny v nově vyhlášeném „novém kurzu“ ze září 1953.

30 J. Síla: Dramaturgický plán čs. státní filmové výroby filmu v I. čtvrtletí 1952. *Film a doba*, 1952 (roč. 1) č. 1-2, s. 16.

31 Tamtéž, s. 18.

32 Týž: Za životní věrnost a mnohostrannost filmové tvorby (Referát na III. celostátním aktivu filmových tvůrčích pracovníků studia Barrandov). *Film a doba*, 1952 (roč. 1), č. 5., s. 228.

na níž prohlásil „o smyslu nynějších změn, že nebudeme umělce nijak ovlivňovat, že od nynějška má každý úplnou svobodu, ať si točí co chce, že někteří režiséři jako Frič a Vávra mohou točit třeba bez scénáře.“³³

Jakou proměnu prodělal názor na film *Císařův pekař* je zřejmé i z následujícího srovnání: zatímco počátkem roku 1951 ještě nebylo jasné, bude-li se film pro odpor dogmatiků vůbec natáčet³⁴, je v únoru 1952 hodnocen jako Fričův „současně jeho dosud neúspěšnější film podchycující živý zájem nejširšího obecnstva.“³⁵

Z konkrétních hmatatelných projevů uvolňování spadají do let 1951-1952 dva významné počiny na literárním poli. V roce 1952 vyšla v knihovničce Varu známá práce Sergeje Vasiljeviče Nikolského o *Karlu Čapkovi*.³⁶ V lednu 1953 pak byl vysázen první svazek spisů Jaroslava Seiferta, přičemž o jejich vydávání muselo být rozhodnuto někdy v předchozím roce.³⁷ Zásadní krok k Seifertově rehabilitaci byl však podniknut již v září 1951 jeho omluvou za protisovětské výroky.³⁸ Náznaky pozitivních posunů v roce 1952 zaznamenalo i divadelnictví; při jejich zavádění se opět operovalo se sovětským příkladem. Mezi příčinami změn figuroval mj. hluboký pokles návštěvnosti divadel (obdobně jako ve filmu), což vytvářelo tlak na rozšíření pestrosti repertoáru (v březnu 1952 uvedlo Krajské a oblastní divadlo v Plzni první hru s tematikou lásky *Dobrá píseň* od Pavla Kohouta).³⁹

Důležitý projev nového kulturně-politického ovzduší představoval na počátku ledna 1952 vznik *Literárních novin* – nového orgánu Svazu čs. spisovatelů. Lze říci, že i když počáteční profil tohoto

33 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a.j. 966. Dopis G. Bareše K. Gottwaldovi z října 1951. Autentičnost výroku se zdá potvrdzovat vzpomínka Jiřího Frieda, který popisuje, že již v roce 1951, kdy začal „boj proti škodlivým tendencím levičácké vulgarní socializace tvůrčí metody“, vyhlásilo KVÚD tzv. dobrou atmosféru: „Každý měl napříště psát a natáčet podle hlasu svého vlastního srdce“ (J. Fried: Uvedme na plátno pravdu našeho života. Literární noviny, 1955 (roč. 4), č. 34, s. 4.)

34 J. Knapík: Trámpoty „Císařova pekaře“, Dějiny a současnost, 1998 (roč. 20), č. 6, s. 30-31. Gustav Bareš film „Císařův pekař“ hodnotil v říjnu 1951 slovy: „Bylo vyhozeno na 30 milionů Kč na posytnou američkou veselohru Wenichovu o Rudolfovi II., kdežto k filmování „Psohlavců“, které jsme prosazovali jako vlastenecký film o našich západních hranicích, se dosud nepříkročilo...“ (SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a.j. 966. Dopis G. Bareše K. Gottwaldovi z října 1951.)

35 J. Brož: Prokopnické zaslulhy dvou jubilatů českého filmu. 50 let Martina Friče. Film a doba, 1952 (roč. 1), č. 1-2, s. 99.

36 J. Dvořák: Zdeněk Nejedlý a nová česká kultura. Praha 1978, s. 424. O pozitivním vlivu sovětské literární vědy na vznik „tání“ v české kultuře dále A. Kusák: c.d., s. 388-392.

37 P. Pešta: c.d., s. 19.

38 J. Knapík: Verše v nemilosti. Soudobé dějiny, 1998 (roč. 5), č. 1, s. 41-42; srv. V. Kopecký: ČSR a KSČ. Praha 1960, s. 454.

39 V. Just a kol.: Česká divadelní kultura 1945-1989 v datech a souvislostech. Praha 1995, s. 45 a 182.

týdeníku zůstal v zajetí (nutných) dobových schémat (potírání tzv. slánštiny), přece jen se stránky *Literárních novin* staly přinejmenším výrazem očekávání kulturní obce, vírou po novém uspořádání věcí kulturních.⁴⁰ Toto očekávání mělo jistě širší základnu; v oblasti výtvarnictví můžeme uvést pozdravný dopis Václava Rabase ze dne 8.1.1952 Václavu Kopeckému, kterým přivítal a podpořil změny ve vedení Svazu čs. výtvarných umělců po pádu Slánského, ohrazoval se proti byvšímu „šoltovskému bloudění“, avšak bránil se i názoru, že „odstranění vulgarisátorů a talmudistů s vedoucích posic v umění povede k druhé krajnosti - k obnově starého uměleckého formalismu.“⁴¹ Ačkoli si česká literatura musela na první skutečné poučovací literární polemiky ještě počkat (období 1953-1954),⁴² přesto některé články *Literárních novin* vyvolaly u tandemu Štoll-Taufer nevoli pro „přemíru diskusí“ a „ústupky nesprávným názorům.“⁴³

V kontrastu s *Literárními novinami* zanikla v únoru 1952 *Tvorba*. Její pád podtrhává navíc dramatičnost okolností zániku. Na podzim 1951, kdy v atmosféře zjitřeného sporu Kopecký - Bareš značně narostla citlivost, s níž byly přijímány názory v ní publikované, otiskla *Tvorba* články, které vzbudily nelibost lidí z blízkého okolí Václava Kopeckého a pohodlně zdůvodnily její zastavení. Šlo o články Stanislava Neumanna, Mojmíra Grygara, Michala Sedloně⁴⁴ a Ladislava Štolla,⁴⁵ jimiž se - slovy Jiřího Tauerera - „kdysi fučíkovská a potom neumannovská *Tvorba* nenapravitelně zkompromitovala.“⁴⁶ Politický sekretariát ÚV KSČ se rozhodl *Tvorbu* zastavit počátkem února 1952 a její poslední, 7. číslo, vyšlo dne 14. 2.

40 Šrv. J. Hilčr: K prvním číslovům *Literárních novin*. *Nový život*, 1952 (roč. 3), č. 2, s. 319-320. Odmyslíme-li balast, zůstávají jeho slova výrazem očekávání změny: „A hned toto první číslo vyjadřuje, jaký to obrat nastal již v našem kulturním životě po zneškodnění Slánského, jako uvolnění, jaké zároveň již rozvíjení nových tvůrčích sil...“

41 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/45, sv. 6, a.j. 162. Dopis V. Rabase V. Kopeckému ze dne 8.1.1952.

42 P. Pešta: c.d., s. 19-20.

43 L. Štoll - J. Tauerer: Proti sektářství a liberalismu. *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 7, s. 1061-1067.

44 S. Neumann: K článkům o ideových problémech sovětské literatury. *Tvorba*, 1951 (roč. 20), č. 38, s. 918 - 920; č. 39, s. 942 - 944; č. 40, s. 966 - 967; č. 41, s. 990; M. Grygar: Teigovština - trockistická agentura v naší kultuře. *Tvorba*, 1951 (roč. 20), č. 42, s. 1008 - 1010; č. 43, 1036 - 1038; č. 44, s. 1060 - 1062; M. Sedlár: Cesta Konstantina Biebla k bojovnému humanismu. *Tvorba*, 1951 (roč. 20), č. 43, s. 1034.

45 V říjnu 1951 popudily Ladislava Štolla redakční zásahy v textu jeho projevu proneseného při zahájení VSPHV, který byl otištěn v *Tvorbě* č. 42. Záležitost později řešil organizační sekretariát ÚV KSČ. Viz též SÚA, A ÚV KSČ, f. 07/2 (Gustav Bareš), sv. 1, aj. 5. Dopis Č. Cisaře B. Barešovi ze dne 15.10.1951.

1952.⁴⁷ Současně však vzbudila odpor úprava posledního čísla; otištění smuteční větvičky na titulu obálky a především Nerudova báseň z *Písní kosmických* „Ty věčné hlasy proroků, že také mrtvi budem...“, což ve dnech 19. - 21. února 1952 interpretovala *Svobodná Evropa* jako protest redaktorů *Tvorby* a následně sám Gottwald jako záměrnou provokaci. Jak bylo Janu Šternovi řečeno, byl Gottwald obsahem poslední *Tvorby* velmi rozezlen a „mlátil příslušným číslem o stůl.“⁴⁸ Dne 4. 3. 1952 vznikla komise s úkolem vyšetřit tzv. provokaci v posledním čísle *Tvorby*, jakož i činnost Jana Šterna (nesl odpovědnost za poslední číslo). Zprávu o výsledcích, kterou organizační sekretariát ÚV KSČ projednával dne 22. 4. 1952, vyhotovil Bedřich Voda-Pexa. Konstatovalo se v ní, že se *Tvorba* dopustila v posledním období existence řady vážných chyb, které byly zhodnoceny jako „ne kvalifikované a vulgarisující výpady... do oblasti literatury.“⁴⁹ Byl tím myšlen článek Mojžíra Grygara o „teigovštině“ (shledán zbytečným, neboť Karel Teige byl již „odhalen“ a „rozdrcen“ Štollovou studií „*Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*“), kritika Biebla („*místo boje proti trockismu na kulturní frontě v roce 1951 se mířilo proti chybám Biebla před 20 lety*“) a konečně série článků Stanislava Neumanna (charakterizováno „*jako slánština, jako trockismus na kulturní frontě, jako odrovnávání umělců. Pracovníci redakce Tvorby a právě tak někteří pracovníci kulturně-propagačního oddělení se orientovali na minulost a nepodporovali nové a socialistické, jež se rodilo čestných kulturních pracovních.*“)⁵⁰

Oblastí zůstávající přes všechny změny pod vlivem dogmatiků bylo výtvarnictví.⁵¹ Podlomené pozice ve *Svazu čs. výtvarných umělců* totiž kompenzovala pozice Františka Nečáaska, vedoucího kulturního a tis-

46 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 66, a. j. 968. Projev J. Tautera na ustavující schůzi organizace KSČ při Svazu čs. spisovatelů dne 8.2.1952.

47 V předposledním čísle *Tvorby* (7. 2. 1952) je ještě jako šéfredaktor týdeníku uveden Gustav Bareš. V posledním však již jeho jméno v tiráži chybí a spolu s ním i celý seznam redakce s spolupracovníků.

48 Vzpomínka Jana Šterna (nar. 1924). V majetku autora.

49 SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/3 (Organizačního sekretariát), sv. 19, a. j. 161. „Zpráva komise o činnosti redakce *Tvorby* na kulturním úseku v posledním jejím období“ ze dne 22. 4. 1952.

50 Tamtéž. Závěrem se zpráva vyjadřovala k tzv. provokaci. Jan Štern popřel jakýkoli zýl záměr. Organizační sekretariát ÚV KSČ se usnesl udělit mu stranickou dotku (zvýšena později na dotku s výstrahou), avšak neschválila návrh, aby ministr národní bezpečnosti Karol Bacilek zajistil jeho bezpečnostní šetření.

kového odboru Kanceláře prezidenta republiky. Tento protagonista výstav výtvarného umění v Jízdárně Pražského hradu přečkal personální smršť přelomu let 1951-1952 díky vlivu u Klementa Gottwalda, jehož názory v kulturní oblasti prosazoval a současně jej svou koncepcí ovlivňoval.⁵² O Nečáskově pozici a jeho názorech uplatňovaných v této době svědčí mj. komentář, jímž se vyjadřoval k *Záznamu o nepřátelských živlech v oblasti kultury* sepsaném v srpnu 1952 již bezvýznamným Barešem. „Záznam“ se zrodil z pravděpodobně Gottwaldova požadavku vzneseném při Barešově odvolání v lednu 1952, aby „si vzpomněl na vše a pomohl odhalit celé spiknutí v celé šíři...“⁵³ Na této dobu silně poznamenané zprávě, v níž konstruoval různá protistátní centra v kultuře, je ovšem pozoruhodné doprovodné Nečáskovo vyjádření, jež si Gottwald vyžádal. Dal v něm nejen zapravdu Barešovým vývodům, ale pokusil se je dále rozvést o vlastní poznatky, v nichž k lidem podílejícím se na údajných nepřátelských akcích řadil mj. Vítězslava Nezvala, Oldřicha Macháčka a Václava Pekárka.⁵⁴ Dokonce vznesl jisté výhrady k potírání tzv. slánštiny, jež způsobilo „oživení nepřátelských, formalistických a protisovětských tendencí.“⁵⁵ Fakticky tak kritizoval novou kulturní linii zleva.

V polovině roku 1952 byla nová norma kulturní linie – známá stať Ladislava Štolla a Jiřího Taufera *Proti sektářství a liberalismu - za rozkvet našeho umění* definitivně formulována a obsáhle publikována v tisku.⁵⁶ Jednalo se o první konzistentní interpretaci kulturně-politických změn od září 1951, a ačkoli ji nelze přeceňovat ve svém významu pro uvolnění v české kultuře (vždyť autoři se vedle kritik sektářských přístupů ohrazují i proti názorům Hoffmeisterovým, E. F. Burianovým, Nezvalovým (!), nehledě na výpady vůči Emilu Fillovi a Josefu Palivcovi), vyzdvihl např. Pavel Janoušek uvedenou stať jako další možnost distance od alespoň nejhrubších zásahů a redefinici

51 Viz dále A. Kusák: c.d., s. 419.

52 V. Knapp: *Proměny času*, Praha 1998, s. 96 a 111-112; Svou funkci Nečásek brzo po Gottwaldově smrti ztratil.

53 SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/1 (Předsednictvo ÚV KSČ), sv. 31, a.j. 291. Tato slova nebyla vtělena do usnesení, jsou zaznamenaná pouze tužkou v konceptu; srv. J. Knápek: *Kdo spoutal naši kulturu (Portrét stalinisty Gustava Bareše)*, Přerov 2000, str. 170, 187, 188.

54 SÚA, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 6, a.j. 967. Z dokumentů obsáhle cituje K. Kaplan: *Několik dokumentů ke kultuře*, Proglas, 1998 (roč. 9), č. 9-10, s. 57-59.

55 K. Kaplan: c.d., s. 59.

56 L. Štoll - J. Taufer: *Proti sektářství a liberalismu - za rozkvet našeho umění*, Literární noviny, 1952 (roč. 1), č. 19, s. 5-6; Totéž, *Nový život*, 1952 (roč. 4), č. 7, s. 1053-1069.

„správné cesty“ jako interval mezi pravou a levou úchytkou.⁵⁷ To již samo o sobě vytvářelo nový manévrovací prostor.

Je třeba se také zastavit u geneze tezí vyslovených Štollem a Tauferem v polovině roku 1952. Již jejich článek byl pouhým rozvínutým komentářem úvodníku *Rudého práva* z poloviny května 1952.⁵⁸ Půjdeme-li ještě zpět po časové ose, nelze si nevsímnout, že tyto názory obsahoval také zmíněný (neveřejný) projev Jiřího Taufera ke spisovatelům v únoru 1952. V zárodečné podobě se „oboufrontální útoky“ proti sektářství i liberalismu objevují v úvodníku *Literárních novin*,⁵⁹ jejichž koncepce musela vznikat už koncem roku 1951. Ideová linka nové normy zde tedy v jisté podobě existovala déle.

Souvisí s tím také postupná proměna myšlení kulturních pracovníků. Historikové často a právem upozorňují na společenský šok⁶⁰ zapříčiněný nejdříve pádem Slánského aparátu koncem roku 1951 a umocněný poté koncem roku 1952 procesem s tzv. protistátním spikleneckým centrem. Nahromaděná kritika umožnila exkulповat ty, kteří prosazovali normy předešlé⁶¹ a současně relativizovala normu samotnou obecně. Tento faktor měl v blízké budoucnosti sehrát progresivní roli. Pohled na tvůrce nové kulturní politiky let 1952-1953 nám zde opět připomíná dvojakost celého procesu pomalého kulturního uvolňování. Za normálních podmínek by přece pozitivní vlivy v kultuře nemohly být spjaty s Václavem Kopeckým, Jiřím Tauferem či Ladislavem Štollem.⁶² Alexej Kusák se tento paradox pokusil vysvětlit tezí o „Istivém dynamismu“,⁶³ podle níž se za určitých podmínek může kultura spojovat se silami sobě nepřátelskými. Podle mého názoru proto v souladu s tímto tvrzením **znamenal v období 1952-1953 tandem Štol-Taufer kulturně-politický přínos** (zvýraznil autor příspěvku, pozn.R.D.), neboť **rozhýbal** kulturní dění kampaní proti ultradogmatikům, poté se však rychle stával brzdou. Nemohli překročit svůj stín⁶⁴ a na jejich linii začí-

57 P. Janoušek: c.d., s. 34. Tato interpretace sama o sobě nebyla v komunistické věrouce ničím nová, nově však bylo ztotožnění „levé úchytky“ s metodami Slánského aparátu. Obecně tyto jevy popsal A. Kusák: Na prahu temných let. Svědectví, 1971 (roč. 11), č. 41, s. 119.

58 K některým otázkám našeho umění. Rudé právo, 19.5.1952, s. 1.

59 Literární noviny, 1952 (roč. 1), č. 1, s. 1.

60 K. Kaplan: c.d., s. 1062-1064; A. Kusák: c.d., s. 384.

61 SÚA, A ÚV KSČ, Rehabilitační komise ÚV KSČ 1968-1969, Studie č. 15 (K. Jechová - J. Šimůnek: Kulturní politika v období procesu), s. 27; srv. P. Janoušek: c.d., s. 38.

62 Srv. J. Knapík: c.d., s. 46.

63 A. Kusák: c.d., s. 388.

naly tlačit síly progresivnější, např. nastupující nová literární generace.

V předchozím textu jsme sledovali analýzu poměrně dynamického období let 1951-1952 vyznačujícího se podle mého názoru poněkud specifickým postavením v české kultuře, neboť bezprostředně předcházelo jevu, který historiografie bez větších námitek nazývá „táním“. To také klade jisté nároky na zjemnění periodizace. Pokusili jsme se zde prohloubit Janouškovu tezi o procesu se Slánským jako prvním signálu uvolňování; ze studia archivních pramenů vyplývá, že tuto hranici bude třeba posunout již k přelomu let 1951-1952. Vyplývá to i ze zkoumání kořenů některých názorových proměn lemujících toto období. Lze říci, že v časovém úseku (byť vnitřně rozporném, ale uzavřeném) od počátku roku 1952 do počátku roku 1953 se odehrálo vše podstatné pro počátky „tání“; ještě nešlo o „tání“ skutečné, ale šok, který kultura a společnost zažila pádem a posléze procesem se Slánským, vedl k relativizaci norem a snad i samovolně umocnil odlišné tóny Kopeckého kulturní politiky prostřednictvím mohutné kampaně proti tzv. slánštině. (Zde se nabízí dosud nezodpovězená otázka, proč bývalí pracovníci sekretariátu ÚV KSČ a blízcí spolupracovníci Slánského neskončili spolu s ním na popravišti, zvláště uvědomíme-li si, že šlo také často o občany židovského původu. Vše se odbylo pouhým konstatováním, že Bareš, Reiman ad. byli pouhými nevědomými nástroji Slánského.) Teorie o „šoku“ dále umožňuje nahlédnout na vznik „tání“ po roce 1953 jako na kombinaci nezamýšleného důsledku společenského otřesu a příznivých mezinárodních podmínek po smrti Stalina (a u nás Gottwalda).⁶⁵ To ovšem v sobě nese také riziko; sepětí kulturně-politických posunů s politickými elitami obecně v komunistickém režimu současně skrývá nutnou cykličnost proměn (progresí a recidiv) - podle toho, který z kulturních vůdců se zrovna ocitl v nemilosti. I tímto úhlem pohledu lze nazírat, bez nároku na absolutizaci, na události roku 1956, poté utužení v letech 1957-1959 a uvolnění let 1962-1963.

64 V tomto směru není bez zajímavosti, že někteří „frézisté“ let 1948-1951 (Pavel Reiman, Gustav Bareš, Jan Štern) stáli na konci 60. let více či méně na pozicích reformismu.

65 Alexej Kusák jde dokonce dále, když tvrdí, že proces uvolňování ve společnosti dynamizovala sama kultura, které se jako první v letech 1951-1952 zdařilo získat jistou autonomii. [A. Kusák: c.d., s. 385.]